

Зарубіжні авторські зібрання

Станіслав Ігнацій
ВІТКЕВИЧ

ПРОЩАННЯ
З ОСІННЮ

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2022

Розділ I

ГЕЛЯ БЕРЦ

Було осіннє пополудня. Атаназій Базакбаль, дуже незможний, двадцятикількалітній, гарно збудований і незвично пристойний брюнет, одягався поквапно, однак старанно. Його світло-зелені очі, прямий ніс і досить горді тонкі вуста кольору сирої печінки становили симпатичну композицію видимих органів його тіла. Запах чорно-блакитної краватки нагадував йому передостанню коханку, блондинку з довгими стрункими ногами і неправильно посадженим носом. Згадка безглузких слів, котрі прорекла в момент остаточного розставання, вибухнула, як далекий снаряд, і поступово згасла разом із слабким запахом парфумів.

Пів години тому Атаназій остаточно вирішив піти до Гелі Берц. Був, зрештою, там кілька разів, але ніколи тому що... Щоразу не заплановано. Мета візиту вражала його, і водночас все було таке мале і мізерне, як декілька мушок, що кружляли навколо незапаленої лампи під стелею, у жовтім відблиску сонця, відбитого від протилежного будинку. Несумісність внутрішнього стану і фактичних обставин душила ніби каракатиця, що вчепилася із середини в найважливіший, життєдайний орган — може, це було серце.

Атаназій наважився на такий крок, бо не міг вже довше витримати. Не те, що без Гелі Берц, хоч подобалась йому колись цілком небезпечно, — ні; просто не міг більше витримати безміру свого кохання до нареченої, котру, власне, в тому часі почав занадто кохати. Чи можна кохати із взаємністю і занадто? Нонсенс, та однак ситуація Атаназія була

жахливою: кохання цього запеклого аналітика наростало фантастичним способом, без жодних видимих для цього причин. Геля Берц була, звичайно, єврейкою і втіленням всього того, що Атаназію могло подобатися в жінці як такій. Попри все, була, аж до певних нездоланих меж, жінкою не-виправно простою. В цьому переконався Атаназій на одній вечірці, що завершилася «пияцтвом» *à la manière russe*¹. Але чи та простота першого разу не приховувала якихось небезпечних пасток на майбутнє?

«О, яких дивних форм може набути божевілля здорових людей», — так говорила йому, стискаючи останній раз його руку, пані Гіна Беер з Ослабендзьких, дружина багатого єврея і кузина його теперішньої нареченої. Перший раз замислився над цією удавано безглуздою фразою. Через секунду зупинився над прірвою, котра відкрилася йому всередині, несподівана, як палаючий кратер серед нудних полів мазовецької рівнини: *gurgito nel campo vasto*² — речення, що з'явилося невідомо звідки. Якби хотів, міг би тієї ж миті довідатися багато важливих речей: потрібно лише питати, а таємний голос відповідав би на все з математичною точністю, відкриваючи суть найважчих призначень. Але Атаназій, в тому плані, був захоплений дрібними життєвими справами та ще й зі «статевої сфери». Гидко! Скільки таких хвилин змарнував уже через звичайне лінивство і підставляння невідповідних чисел замість іксів та ігреків у рівняння чистої долі, котрі випадок незаслужених одкровенень ставив перед його внутрішнім зором. Сьогодні параметрами були: наречена і Геля Берц, а змінною, швидше їх системою, як звично, — він сам, розщеплений на кільканадцять своїх двійників. «Чому саме Геля Берц, а не хоч би та нещасна Гіна (взагалі-то не така вже й нещасна), чи котрась інша з минулих чи можливих коха-

¹ На російський манір (*франц.*).

² *Gurgito nel campo vasto* (*стара італ.*) — вир на розлогім полі (вираз нагадує фразу, ужиту в «Енеїді» Вергілія [I, в.118]: *rari nantes in gurgito vasto* — нечисленні плаваючі в безмежній глибині).

нок? З іншою це б не було зрадою, а я дійсно мушу її зрадити. Геля — найгарніша і найінтелігентніша (і найбагатша — щось шепнуло) жінка, яку знаю. Вона єдина відповідає тому найвищому «стандарту» зради, який необхідний. — Для чого той «стандарт»? Вистачить поцілувати її, а з іншими?.. Так, це божевільля здорових людей! А може, я дійсно безумець? — злякався, але ненадовго: знову побачив перед собою зелені очі Зосі. «Вона врятує мене навіть від божевільля», — подумав з безмірною, руйнуючою всі інші почуття любов'ю. Відчув себе малим, ницим створінням і з шаленою силою захотів будь-якого звеличення над самим собою. Наразі, однак, не змінив своїх рішень. Така була його фатальна доля. Але що і кого могло цікавити? Та однак...

Свій огидний план постановив Атаназій виконати *à coup sur*¹. «Чи я, випадково, не абсолютно примітивна, мала, вульгарна сумна свиня, *un cocbon triste*²?» — подумав, хапаючи телефонну слухавку.

— Це панна Геля?

— Так, хто питає?

— Говорить Базакбаль. Чи пані зараз сама?

— Так... Тобто... звичайно...

— Я б хотів зайти поговорити з панею про Пруста, Вальєрі і так далі...

— Прошу, тільки якщо зараз. О п'ятій їдемо з Кубою на виставку потвор. Ніхто так, як він, не вміє...

Атаназій раптово поклав слухавку. Охопила його відома атмосфера так званого справжнього «демонізму», того «жіночого світу», того паскудства, в котрому тіла, душі і сукні — це лише привабливе доповнення самоіснуючих статевих органів, як пелюстки квітів навколо стовпчиків і прутиків. Тільки там це красиво... Жахлива огида до плоті взагалі струнула ним від самого нутра. «О, якби це було гермафродитне,

¹ *À coup sur* (франц.) — напевно, з упевненістю.

² *Un cocbon triste* (франц.) — сумна свиня.

як у равликів, без поділу на стать! Хто ж вигадав усю ту дику фантазмагорію. Проте ми з тим вживаємося так, що воно перестає бути для нас дивним. Але, якщо замислитися, що хтось того в ту і при тому...» Метафізична потворність еротизму стала для нього зрозумілою, як ніколи. Однак наречена Зося була наче поза тим. «Кохання є чимось іншим, мусить бути. І якщо не буде так само собою, створю це свідомо. Лише ті додатки... Кохати одну жінку, як приятеля (і це огидно) і мати, окрім того, довільну кількість коханок (що є огиднішим?) — це ідеал. А вона теж так само? Ні, симетричність тут виключена. Зрада жінки є чимось абсолютно іншим, ніж зрада чоловіка. «Ми вкладаємо тільки того в ту, вони вкладають в ту (в що?) почуття», — згадалася фраза давнього приятеля, більшовизуючого поета Саєтана Темпе. «Підтвердженням основної різниці тих зрад є історія про білу кролицю: та дама, лише один раз зрадивши свого білого самця з чорним коханцем, до кінця життя народжувала від часу до часу плямистих дітей».

Трансцендентальна безвихідь ситуації і невіршуваність пов'язаних з нею проблем стала ясною, як сонце, як 2 x 2. Однак потрібно було брести далі, в той клубок суперечностей, яким є життя, те, про яке говориться в психолого-суспільних вимірах, звичайне, навіть у своїй незвичності, і що гірше, брести в існування вже на другому щаблі питань там, де тривають незмінні обов'язкові поняття і їх обов'язкові зв'язки в сфері загальної онтології¹. Антагонізм цих двох світів ставав чим далі нестерпнішим і безглуздішим. Як емульсія олії з водою — хоч і ретельно розмішана — завжди з достатнім наростанням проявить дрібненькі кульки жиру. «Однак на дні існування, біля самих його основ, вкорінений якийсь пекельний нонсенс, і цей нонсенс нудний. І та нудота є результатом теперішнього часу. В давнину це було величне і пре-

¹ *Онтологія* — вчення про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого.

красне. Зараз таємниця зійшла нанівець, і є щораз менше людей, котрі в це, власне, втаємничені. Аж наприкінці суцільна сірість затягне все на багато-багато років ще до того, як згасне сонце». Пригадалася Атаназію книжка Арреніуса¹ «Долі планет» — нехіть, вже не метафізично, а геологічно-астрономічно, цілком зламала його на мить. Отже, повний «апренуледелужизм»²? А людяність, а спільні цінності, а суцільне щастя? «Від суспільства не відкрутишся, братику! Ти з нього вийшов і нічого тобі тут не допоможе, жодні абстракції», — говорив колись той клятий Темпе. Коло суперечностей зімкнулося над думкою, як вода над зіштовхнутим в неї каменем. Досить. Раптом Атаназій занімів від усвідомлення невідворотності результатів своїх рішень. (Попередній світ беззвучно провалився в якусь незвідану на рівні свідомості прірву.) Якби навіть був зараз на утриманні (в чому його підозрюють у зв'язку з романом із пані Беер), це не змінило б і на волосину його досконалої, на той момент, пропорції психічних даних. Як патрон, вистрілений з таємничої безодні буття, мчав, щоб ударити і розбитися об межу свого життя, з таким самим безглуздя, з яким все інше теж квапилося до свого кінця. А грошей трохи мав, заробляючи як практикант адвокатури.

«О, якби я міг вгамувати все, що відбувається функціонально, а не причинно», — подумав із заздрістю по відношенню до якогось невідомого і неймовірного навіть пана, який, можливо, саме так все гамував. «Не розділяти нічого на ординарні комплекси причин і наслідків, не бачити дріб-

¹ *Сванте Август Арреніус* (1859—1927) — шведський фізик, хімік та астрофізик; професор Стокгольмського університету, потім директор Нобелівського інституту в Стокгольмі; автор теорії електrolітичної дисоціації; сформулював основні положення хімічної кінетики; висунув теорію виникнення життя на Землі (теорія панспермії).

² *Апренуледелужизм* (неологізм С. Віткевича) — післянасхоч-потопізм, що позначає недбалість, байдужість (від вислову «після нас — хоч потоп»).

них раціональностей — чути плин хвилі насолоди і страждання в сплутаних клубках цілісності існування, в безкінечному зчепленні усього з усім, на межі небуття, з абсолютною порожнечею. Словом, психологія амеби...» Дрібні справи, пов'язані з виходом із дому, на щастя, розірвали ті думки, радше — недоміркування. «Так переживає Всесвіт Бог», — ще важко «додумав», напевно, вже нещиро. Телефонна розмова, що відбулася хвилину перед тим, немовби пролетіла повз нього у вигляді деренчливих металевих бляшок, з терпким смаком невідворотного збігу обставин. «Мушу зрадити її саме сьогодні, інакше вона теж не буде щаслива — останній день — завтра вже не зможу цього зробити». Наклеїв слова на цю мить, як марки на брехливий лист. Не мав теми для роздумів і страшне почуття великого, безпричинного кохання до нареченої, Зосі Ослабездзької, знову впало на нього нестерпним тягарем. Відчував, що не має сили здійснити свої наміри, а непіддатний аналізу загрозливий обвал потужного почуття виростав над ним до неймовірних розмірів. Як інакше перескочити таку нездоланну перешкоду? Як можна так безпричинно, без застережень, навіть без віри в кохання, так кохати — саме так?! Сам Струг¹ не описав би того.

Знав, що повернення до одної з давніх коханок буде нічим: якимось пилком у порівнянні з потворними залізними гантелями, котрими з останніми зусиллями ще жонглював, посміхаючись до внутрішнього спостерігача, що заміняв йому в такі хвилини широку публіку. Безмірний смуток, пов'язаний з необхідністю цієї запланованої зради, затягав, як насування тривалої негоди, весь психічний обрій. А без того... стискаюча мука нестерпного почуття, що з'їдає все, як злоякісна пухлина. Міркував саме тими словами: «Нема, власне, нічого для пожирання, адже я — ніщо. Проте... життя одне». Перший раз дійсно усвідомив собі цей прикрий трю-

¹ *Анджей Струг* (Гадеуш Ґалецький; 1871—1937) — письменник і публіцист, діяч соціалістичного та визвольного руху.

їзм і вирішив неодмінно захищатися. Ще трохи — і він би розплакався. Стиснув зуби і з зусиллям ковтнув великий шмат згущеного смутку.

— Вигадані проблеми, — пробурмотів підсвідомо до когось уявного, хто найвиразніше робив йому закид. Хто це був? Далека перспектива різноманітних збочень з'явилася, як нічний пейзаж у спалаху раптової блискавки і, поглинута темрявою, здрібніла до незрозумілої, як звично, реальної миті.

Саме заходив на вулицю Нижніх Млинів, де мешкала Геля Берц. Сонце сідало, наповнюючи повітря жовтим пилом. Ця картинка підсилила в нім жаль до розпираючих нутрощі розмірів. Пригадав собі теорію мікро- і мегалоспланчизму¹, згідно з якою людство поділяється на два основні типи: більш жіночий і більш чоловічий, залежно від того, який нерв переважає — парасимпатичний чи симпатичний. Зрозумів своє цілковите безсилля і безнадійність будь-якої боротьби: мікроспланчисти не схильні до Великого Кохання: це — аксіома. Однак те, що відчував до Зосі, було чимось «того гатунку»? Чи йшов би зараз, щоб зрадити її, єдину кохану, з непривабливою для нього, по суті, зінтелігентнілою рудоволосою семіткою, якби те почуття не було чимось переростаючим його нормальний рівень суттєвих переживань, яких мав уже доволі? Суперечливість тих станів і невір'я в осяжність щастя цілком його приголомшили. Брів ходю згорбленого старця, а на скронях і під нижніми повіками від страху виступив холодний піт.

Зубчаста, фантастично-гірська лінія обрисів будинків, що утікали в далеку вуличну перспективу, нагадала йому осінній вечір в горах, який зараз відбувався без нього. Що ж, могли його турбувати погляди інших морд, лиць, масок на ті єдині для нього «комплекси елементів», як говорив Темпе-психолог. Відчував одночасність різних явищ безпосередньо дану,

¹ Терміни, вигадані С. І. Віткевичем.

наче відчутну. «Чому фізики вважають теорію одночасності важкою? — подумав. — Якби я був достатньо великим, бачив би одночасно цей зруб кам'яниць і скали в Долині Уламків¹, як одночасно бачу два віддзеркалення сонця у вікнах. Теорія одночасності містить в собі сприйняття Особливого Існування: що з фізичної точки зору є неможливим».

Блиснуло йому в очі помаранчеве сонце, віддаючи останні хвили променистого тепла просто в обличчя. Упав сіро-синій морок, і одночасно Атаназій зайшов до палацу Берців. Велетенські сходи з червоного мармуру і стіни сходової клітки, вкриті латунними, золоченими плитами із вигадливими східними візерунками, і цей теплий душок найвищого добробуту: свіжості і чистоти, добротної шкіри і дорогих парфумів, і чогось цілком невловимого, подіяли на нього дратуюче. Могутність цієї невидимої зараз жінки, сконденсована в її багатстві, що дозволяла їй будь-якої секунди здійснити якийсь дикий, фантастичний вчинок; свобода, яку дозволяв їй батько, затероризований її обіцянкою звести рахунки з життям; манія самогубства, яка робила з неї, незважаючи на розміри вульгарності, щось піднесене і невловиме, — все це разом в даний момент приваблювало до неї в гидкий і принизливий спосіб. Заступив йому дорогу лакей у червоній лівреї — сумний, красивий, примітивний хлопець. «Напевно, також закоханий в неї, а може...» Делікатно відсунув його вбік і, проминувши три порожні, понурі, темно-червоні кімнати, зайшов без стуку до малої «дівочої» («радше, напівдівочої²», — подумав) кімнатки Гелі, що межує з розкішною спальнею. Вирішив бути брутальним. Червоні кольори меблів, обшивок і килимів діяли на нього, як на бика.

У напівтемряві зміг розгледіти «Кубу» (князя Препудреха) і Гелю, злитих в шаленому поцілунку. Препудрех зірвав-

¹ *Долина Уламків* — долина в Татрах, відгалуження Менгусовської долини.

² *Напівдівця* — жінка, що має сексуальні контакти з чоловіками, але зберігає цноту.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ I. ГЕЛЯ БЕРЦ	9
Розділ II. НАВЕРНЕННЯ І ПОЄДИНОК	64
Розділ III. ІСТОТНІ РОЗМОВИ	100
Розділ IV. ШЛЮБИ І ПЕРШЕ PRONUNCIAMENTO	145
Розділ V. ГОМОКОКО	194
Розділ VI. ЗЛОЧИНИ	242
Розділ VII. ВТЕЧА	321
Розділ VIII. ТАЄМНИЦЯ ВЕРЕСНЕВОГО РАНКУ	380
Словник імен, назв, термінів і незрозумілих слів	421